

УДК 070.15:94(477.65 “19/20”)

Р. В. Базака

СПЕЦІАЛІЗОВАНА ПРЕСА ЄЛИСАВЕТГРАДА: ПЛАТФОРМА ДЛЯ ФАХОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано умови зародження та шляхи розвитку спеціалізованої преси Єлисаветграда, такі як становлення освіти й науки, заснування та діяльність професійних і фахових товариств. Розглянуто роль спеціалізованих видань у забезпеченні наукової комунікації фахових товариств краю та місце часописів у системі масового інформування.

Ключові слова: спеціалізована преса, наукова комунікація, фахові товариства, журнал, видання, видавець, редактор, освіта, наука.

I. Вступ

У другій половині XIX ст. в Єлисаветграді спостерігався стрімкий культурно-економічний розвиток, зростав демографічний рівень, розвивалася освіта й наука, з'являлися фахові та наукові товариства. Сукупність цих соціокомунікаційних чинників сприяла зародженню нового типу видань – спеціалізованої преси, яка на відміну від універсальних видань, покликана задовольнити специфічні інформаційні інтереси жителів краю, сприяти становленню наукової комунікації та впровадженню інновацій у виробничий процес, тобто бути сполучною ланкою для наукових і фахових товариств та організацій.

Соціокомунікаційні фактори, що сприяли зародженню спеціалізованої періодики Єлисаветграда, вивчали такі дослідники, як: В. Бондар, В. Босько, Л. Куценко, частково приділено увагу спеціалізованій пресі в працях В. Крижанівського, Н. Романюк, І. Чернишенко.

На сьогодні існує потреба в комплексному вивченні умов зародження, розвитку та функціонування спеціалізованої преси Єлисаветграда, дослідженні місця часописів у системі масової інформування й ролі в забезпеченні наукової комунікації фахових та наукових товариств краю.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити передумови зародження та шляхи розвитку спеціалізованої преси Єлисаветграда, проаналізувати місце видань у системі масового інформування краю й роль у забезпеченні наукової комунікації фахових та наукових товариств.

III. Результати

Стрімкий культурно-економічний розвиток та постійне зростання демографічного рівня сформували високий попит на підвищення якості освіти в навчальних закладах та відкриття нових – вищої кваліфікації.

У 1870 р. за сприяння земської думи було засновано Єлисаветградське земське реальне училище. З початку існування заклад за-

рекомендував себе як високопрофесійний та сучасний. Так, згідно зі звітами перших років, серед 86 випускників закладу 77 вступило за конкурсним іспитом до вищих спеціальних навчальних закладів [17, с. 13].

Під впливом науково-технічного розвитку інформаційні процеси в суспільстві посилювалися, як і технологічні. Як зазначає О. Акопов, у 60–70-ті рр. XIX ст. у зв'язку зі створенням різноманітних наукових організацій, загальною демократизацією суспільства, новим піднесенням науки, розвитком капіталізму та їх подальшою диференціацією почали один за одним виникати наукові журнали [1]. Відповідно, слід було посилювати позиції освіти. Кількість навчальних закладів почала зростати, уже на початку XX ст. в місті функціонувало шість навчальних закладів: 2 державні (жіноча й чоловіча гімназії), 4 приватні (1 чоловіча гімназія та 2 жіночі, а також єврейська приватна гімназія Шаллит). Крім того, існувала низка закладів із підготовки військового складу. У Єлисаветграді паралельно з науковими закладами зароджувалися й журнали як спеціалізовані видання, покликані забезпечити наукову комунікацію між педагогами краю.

У 1881 р. М. Завадський, директор земського реального училища, заснував спеціалізоване педагогічне видання, яке сам редагував та видавав, – “Педагогический вестник”. Перший номер часопису побачив світ 10 березня. Спроба видати журнал за два роки до цього провалилася під тиском цензури. Необхідність заснування в Єлисаветграді такого часопису М. Завадський аргументував у передмові до першого номера: “...нам, учителям, розпоршеним по різних більш чи менш глухих містах, мало відомо, що кожен із нас робить, як живеться взагалі нашій школі. Ізольованість, відчуженість... легко може призвести до рутини...” [11, с. 1].

“Педагогический вестник” виходив двічі на місяць подвійними номерами (крім канікул) та видавався два роки. У перший рік вийшло 17 номерів часопису, у наступному – 18, у 1883 р. – 2 останні номери. Перед-

платити видання можна було в Єлисаветграді, Одесі, Харкові та Санкт-Петербурзі за чотири карбованці на рік. Журнал мав чітку рубрикацію з п'яти пунктів: загальні педагогічні питання (як із педагогіки та дидактики, так і з шкільної гігієни тощо); школа в Росії (статистичні відомості, кореспонденція, замітки, короткі відомості тощо); школа за кордоном; огляд педагогічних книг та журналів; оголошення [12, с. 1].

У першому розділі увагу приділяли роботі різних типів шкіл, розглядали й аналізували конкретні педагогічні ситуації із життя школи, вивчали такі проблеми, як, наприклад, роль особистості вчителя в педагогічному процесі. Викладачі Єлисаветградського реального училища ділилися своїм робочим досвідом з іншими педагогами на шпальтах журналу, здійснюючи таким чином наукову комунікацію всередині свого середовища, заради чого цей журнал і був заснований.

У другому розділі увагу приділяли функціонуванню реальних училищ, співвідношенню класичної й реальної освіти. У розділі "Огляд книг та журналів педагогічного змісту" подавали аналіз нових видань, статей, профільних книг, друкували рецензії й відгуки на нові педагогічні праці. Стану освіти за кордоном був присвячений оглядовий розділ "Школа за кордоном": "Циркуляри міністра народної освіти в Саксонії по питанням про навантаження роботами учнів реальних училищ і гімназій" (всі в № 17–18, 1882 р.), "Ремісничо-промислові школи в Германії та їх роль в успіхах індустрії" (№ 8–9, 1882 р.). Крім М. Завадського, у журнал дописували В. Ястребова та М. Марков.

"Педагогический вестник" презентував передові педагогічні ідеї свого часу. Видавець-редактор М. Завадський забезпечив високий професійний рівень та визнання колег часопису. Із цього приводу Є. Чикаленко в спогадах писав: "Про директора ж М. Завадського треба розказати, бо це був чоловік видатного розуму і неабиякий педагог: він зумів поставити себе так, що всі учні признавали його безапеляційний авторитет; він володів розумами і серцями всіх... Коли директор, він же учитель російської словесности в старших клясах і клясний наставник, приходив до кляси, то наставала тиша, як бувало в Одесі на лекціях Смоленського, і лекції він провадив так, що всі брали участь в них і увага всіх була скупчена коло того, що говорилося, що діялося в клясі, і ніяких сторонніх зацікавлень чи уваг в той час і не могло бути ні в кого з учнів, а тому всі добре знали його предмет і інтересувались ним так, що з охотою читали і літературу предмету помимо підручників". У 1883 р. міністр освіти Д. Толстой надіслав указ про заборону видавати журнал начебто тому, що часопис М. Завадського суперечив поглядам міністерства.

У 1899 р. педагог та журналіст Микола Опанасович Пашковський заснував часопис "Волшебный Фонарь", а перший номер вийшов у січні 1901 р. (загалом вийшло 4 номери). З 1902 р. виходило по три номери на рік, в 1907 р. вийшов один – останній – номер. Обсяг номерів був різним, нумерація часопису була загальною за рік: скажімо, у 1901 р. нараховувалося 82 сторінки, у 1904 р. – 148, а в останній рік – лише 64 сторінки. Часопис виходив у світ у друкарні М. Гольденберга, яка в ті часи видавала більшість преси в Єлисаветграді.

Журнал був присвячений постановці та організації народних читань, освітніх читань для учнів і наукових демонстрацій на лекціях за допомогою чарівного ліхтаря (прототип сучасних проекційних апаратів). Він поширювався безкоштовно в народні читальні й бібліотеки, у навчальні заклади та вчительські бібліотеки нижчих училищ. В умовах передплати, яка становила 1 карб на рік, зазначалося, що всі передплатники видання безкоштовно користуються порадами редакції та можуть звертатися за довідкою з питань спеціальності журналу.

На звороті титулу друкували програму видання: 1) постанови влади щодо народних читань; 2) витяги зі звітів комітетів народних читань; 3) вдосконалення в техніці чарівного ліхтаря та картин до нього, виготовлення картин; 4) нові прилади та принадлежності для освітлення; 5) настанови, як керувати ліхтарем та демонструвати в ньому наукові досліди; 6) організація та устрій аудиторії, народних будинків; 7) текст до нових читань із картинками; 8) оголошення; 9) поштова скринька: запитання читачів та відповіді редакції.

Дослідники преси Єлисаветграда-Кіровограда робили висновки про "Волшебный Фонарь" виключно з опису в бібліографічних покажчиках: характеризували його як методико-педагогічний. Така характеристика помилкова, оскільки методика викладання не є основною в програмі часопису й мислиться лише як галузь застосування чарівного ліхтаря. Часопис по праву можна вважати науково-технічним, про що свідчить його контент. Скажімо, в № 1–2 за 1901 р. розміщений матеріал практичного характеру берлінського професора І. Фогеля "Ацетиленове освітлення як джерело світла чарівного ліхтаря". Загальний зміст журналу можна розглянути на прикладі № 1 за 1905 р.: про розташування ліхтаря, розмір картини на екрані; розміщення глядачів; як досягти гарного виразного зображення; де організувати місце для лектора; темрява в аудиторії; картини для ліхтаря; фарбування картин; картини з рухом; як зобразити ефект снігу, блискавки, підняття завіси, фонтана; калейдоскоп; наукові досліди з чарівним ліхтарем.

До номерів часопису виходили додатки, підготовлені редактором М. Пашковським: “Каталог Волшебных фонарей и принадлежностей к ним и световых картин” обсягом 14 сторінок (1901 р.), “Делайте сами картины для своего волшебного фонаря” (1903 р.), а також розроблена ним антиалкогольна програма – два читання для народних аудиторій, які вийшли окремим працями (“Счастливейший день. Иван Петрович Зноев, или Загубленная жизнь. Из жизни алкоголиков”, “Как действует на человека алкоголь. Беда от пьянства и борьба с ним. Чтения для учащихся и для народа”). До кожного читання автор підготував картини для чарівного ліхтаря, щоб проілюструвати та краще висвітлити порушену проблематику.

Наступна група преси пов'язана з функціонуванням фахових товариств. У довідковому виданні “Ежегодник Голос Юга” за 1913 р. подано перелік товариств, що діяли в місті в цей рік: “Громадське зібрання”, “Медичне товариство”, “Товариство поширення грамотності й ремесел”, “Товариство поширення комерційної освіти”, “Товариство сільського господарства” тощо, а також громадських бібліотек [7, с. 2].

У 1899 р. гласний Єлисаветградського повітового земства, провідник дворян Я. Ерделі, провідні місцеві агрономи та власники сільських господарств заснували Єлисаветградське товариство сільського господарства. У складі товариства нараховувалося спочатку 64 члени, у 1908 р. Товариство налічувало 146 осіб [10]. У 1900 р. товариство видало “Звіт про діяльність за перший рік”, який містив: загальний звіт про діяльність товариства; додаток із рахунками; тексти доповідей на засіданнях та протоколи засідань. Такі звіти товариство видавало щороку. У статуті товариства зазначено: “Єлисаветградське товариство сільського господарства має за мету сприяти в галузі своєї діяльності, об'єднаним силам всіх членів, розвитку та вдосконаленню сільського господарства та сільської промисловості” [16, с. 1–2], одним з механізмів досягнення поставленої мети мав бути власний періодичний часопис. Наступного року товариство заснувало свій друкований орган – “Известия Єлисаветградского общества сельского хозяйства”. Часопис мав виходити за редакцією голови Товариства сільського господарства Я. Ерделі [6, арк. 7].

Програма видання була затверджена 7 червня 1900 р. та підписана виконуючим обов'язки начальника Головного управління у справах друку князем Шаровським. Програма складалася з десяти пунктів, які були тотожними рубрикам видання: урядові повідомлення; журнал засідань, доповіді, звіти й інші праці Єлисаветградського товариства сільського господарства; оригінальні та пе-

рекладні статті з землеробства, тваринництва, сільськогосподарської статистики, техніки, економії та інших галузей сільського господарства; сільськогосподарська хроніка; огляд діяльності сільськогосподарських товариств та діяльності земських установ; бібліографія книг та періодичних видань сільськогосподарського спрямування; кореспонденція; питання та відповіді; торговельні повідомлення; оголошення. Журнал мав розділи: офіційний, спеціальний, торговельний та оголошення. Виходило видання двічі на місяць – 1-го та 15-го числа, передплата становила 2 крб на рік. Перший номер видання вийшов 15 жовтня 1900 р. на 12 шпальтах, нумерація сторінок тривала в межах року у видавництві М. Гольденберга.

Редакторами видання в різний час були Я. Ерделі, учитель математики Земського реального училища Р. Прижишиховський, агроном К. Яржомбковський, останнім редактором з № 8 1914 р. став Ю. Тобілевич, головний агроном єлисаветградського повіту, громадський діяч, син І. Тобілевича (Карпенка-Карого), товариш І. Франка. У виданні публікувалися не тільки члени товариства, а й господарі (практики) сільськогосподарської галузі, що було незаперечним новаторством. Таким чином, за 10 років існування редакції вдалося об'єднати навколо видання кращих фахівців (агрономів, науковців і практиків). З метою забезпечення високого наукового та професійного рівня видання видавці створили науково-практичну базу для професійної комунікації фахівців сільського господарства.

Наступна група спеціалізованої преси пов'язана з розвитком медицини на теренах Кіровоградської області. У 1868 р. лікарі міста, об'єднавшись, створили “Єлисаветградське науково-медичне товариство”, оскільки виникла потреба в науковому обміні інформацією та практичним досвідом для спільного вирішення актуальних проблем. Спочатку товариство нараховувало 28 лікарів, головою обрали військового лікаря С. Довнара [2, с. 49].

Товариство почало видавати свої періодичні видання “Протоколы общества Єлисаветградских врачей”. У 1872 р. вийшов збірник наукових праць “Извлечения из протоколов заседаний Єлисаветградского медицинского общества”, який містив 15 наукових робіт [2, с. 49]. У 1887 р. вийшов збірник “Протоколы и труды общества Єлисаветградских врачей 1886/87 г.”, де, крім дев'яти протоколів засідань Товариства, містилися наукові реферати та доповіді: “Про один народний абортний засіб”, “Про заходи проти холери”, “До питання про школу як провідника заразних хвороб” доктора О. Войцеховського, реферат “Про терапев-

тичне значення внутрішньоклітинного травлення” Е. Гора тощо [14].

Паралельно в Єлисаветграді функціонувала медична організація з питань наукової гігієни та санітарії – “Єлисаветградське відділення Російського Товариства Охорони Народного Здоров’я”, заснована в 1897 р., з власним органом “Труды Єлисаветградского отдела Русского общества охранения народного здравия”. У звіті про діяльність товариства, розміщеному в другому випуску журналу, відзначено високу роль власного друкованого органу в діяльності товариства: “У звітному році Відділ видав перший випуск своїх “Трудів”. Кожному зрозуміло, наскільки важливий цей факт в житті нашого Відділу. Друк “Трудів” надасть нам можливість знайомити громадськість з питаннями, що обговорювалися нами, та рішеннями, прийнятими з них, завдяки цим друкованим працям ми маємо можливість отримувати взамін від інших товариств, які мають аналогічні цілі, їх друковані видання й так вступати з ними в більш близьке розумове єднання” [15].

Слід зазначити, що окреме друковане видання серед багатьох відділів Товариства Охорони народного здоров’я мали тільки два – Московський та Єлисаветградський [15, с. 1–5]. Журнал виходив випусками раз у два роки, загалом побачило світ чотири випуски, останній – у 1901 р., у друкарні М. Фінкеля. Зміст журналу складався з протоколів засідання товариства за два роки, доповідей членів товариства, річних звітів про діяльність Єлисаветградського відділу та касової звітності. Частина наукових матеріалів друкували в розділі “Додатки”.

За роки своєї діяльності товариство намагалось загострити увагу громадськості на важливих проблемах гігієни в місті, створювати різноманітні санітарні комісії для перевірки більшості підприємств, виробництв, ринків, водопроводу, що висвітлювалося на сторінках журналу, який виконував не лише інформаційну та організаційну функції журналістики, а й функцію громадського контролю, якість та високий професійний рівень якої забезпечували кваліфіковані спеціалісти з наукової гігієни.

IV. Висновки

Розвиток системи періодичної преси Кіровоградської області та закономірності її типологічної диференціації залежали від особливостей і шляхів розвитку інфраструктури цього регіону: економіки, культури, освіти та науки, ці соціокомунікаційні фактори сформували особливі соціальні та професійні прошарки, які потребували спеціалізованого інформаційного забезпечення й каналів професійної комунікації. Оскільки універсальні часописи не могли задовольнити вузькоспеціалізовані інформаційні запити професійних товариств, громадських

організацій та установ, зародилася спеціалізована преса краю, серед якої за типом друкованої продукції переважали журнальні видання як більш практична форма для реалізації наукової комунікації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні історико-функціональних особливостей офіційної преси та її ролі в процесах адміністративного управління в краї.

Список використаної літератури

1. Акопов А. Из истории российских специальных журналов по естествознанию (XVIII–XIX вв.) [Электронный ресурс] / А. Акопов // РЕЛГА. – 2004. – № 5 (95). – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environment/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=180&level1=main&level2=articles>.
2. Босько В. Єлисаветградське наукове медичне товариство (1868–1918) / В. Босько // Історичний календар Кіровоградщини на 2013 рік. Люди. Події. Факти. – Кіровоград : Центр.-Укр. вид-во, 2012. – 256 с.
3. Волшебный Фонарь. – Єлисаветград, 1905. – № 1.
4. Волшебный Фонарь. – Єлисаветград, 1901.– № 2.
5. Волшебный Фонарь. – Єлисаветград, 1905.– № 3.
6. Державний архів Одеської області, Ф. 9, оп. 1, спр. 323, 8 арк.
7. Ежегодник “Голоса Юга”: адрес-календарь и справочная книга по г. Єлисаветграду и уезду, с диаграммами, рисунками, портретами и шаржами. – Єлисаветград : Голос Юга; [Типография Х. Ш. Немировського], 1913. – 167 с.
8. Куценко Л. “Народу самостійні діти...” Українська доля Дикого поля / Леонід Куценко. – Кіровоград : Спадщина, 2005. – 120 с.
9. Лисовский Н. Библиография русской периодической печати 1703–1900 гг. : материалы для истории русской журналистики / сост. и изд. Н. М. Лисовский. – Петроград : Типография Акц. Общ. Тип. Дела, 1915. – 1067 с.
10. Отчет о деятельности Єлисаветградского общества сельского хозяйства за 1908 год // Єлисаветградское общество сельского хозяйства. – Єлисаветград : Тип. Єлисаветградского Уездного Земства, 1909. – 51 с.
11. Педагогический вестник. – Єлисаветград, 1881. – № 1–2.
12. Педагогический вестник. – Єлисаветград, 1882. – № 17–18.
13. Педагогический вестник. – Єлисаветград, 1882. – № 8–9.
14. Протоколы и труды Общества елисаветградских врачей 1886–1887 гг. – Єлисаветград : Тип. М. Темкина, 1887. – 101 с.
15. Труды Єлисаветградского отдела русского общества охранения народного

- здравия за 1898–1899 г. – Елисаветград, 1899. – Вып. II.
16. Устав Елисаветградского Общества Сельского Хозяйства. – Елисаветград : Паровая Типография М. А. Гольденберга, 1899. – 16 с.
17. Чернишенко І. Михайло Завадський – педагог, громадянин, сенатор / І. А. Чернишенко. – 2-ге вид. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2011. – 132 с.
18. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Євген Чикаленко. – Київ : Темпора, 2011. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2015.

Базак Р. В. Специализированная пресса Елисаветграда: платформа для профессиональной коммуникации

В статье проанализированы условия зарождения и пути развития специализированной прессы Елисаветграда, такие как становление образования и науки, основание и деятельность профессиональных обществ. Рассмотрена роль специализированных изданий в обеспечении научной коммуникации профессиональных обществ края и место журналов в системе массового информирования.

Ключевые слова: специализированная пресса, научная коммуникация, профессиональные общества, журнал, издание, издатель, редактор, образование, наука.

Bazaka R. Specialized Press of Yelysavethrad: a Platform for the Professional Communication

The conditions of conception and ways of development of the specialized press of Yelysavethrad, such as incipience of economics, education and science, development of agriculture and mechanics in the region, are analyzed in the article. In the second half of XIX century the number of educational organization in the town began to increase. In 1870 Yelysavethrad regional high school was founded with the assistance of rural council. It was the first high school for men, and at the beginning of XX century there were 6 educational organizations in the town.

Development of capitalism much influenced on the development of scientific and technical sphere and – as a sequence – on the development of the specialized journalism. Quick technical progress forced the active “automatization” of society, first machines and different technical equipment appeared, machine building developed and – as a result – big demand of the scientific and technical information appeared.

One of the factors, that caused the conception of the specialized press and development of scientific communication was founding of the professional companies. At the beginning of XX century there were more than 10 such companies: “Medical company”, “Company of spreading of literacy and craft”, “Agricultural company” and others.

The role of specialized press in the providing the scientific communication of professional companies and the role of the magazines in the system of professional informing of the region is analyzed.

Due to the founding the scientific organizations, general democratization of the society, new development of science and the capitalism and through their differentiation scientific magazines appeared.

Social and cultural development of the region formed the special social and professional groups, which required specialized informational providing and the channels of professional communication. As universal magazines couldn't satisfy specific informational requirements of professional companies, social organizations and so on – regional specialized press appeared. Among it magazines as the most practical form for realization of scientific communication prevailed.

Key words: specialized press, scientific communication, professional companies, magazine, issue, editor, education, science.